

Mihail Ungheanu

Revoluție și modernizare. O nouă teorie despre revoluție (I)

Steve Pincus, 1688. The First Modern Revolution, Yale University, New Haven and London, 2009

The main intention of Steve Pincus's book is to present a new theory about the cause of revolutions and to show that the glorious Revolution of 1688-89, was the first modern revolution and was neither a restoring nor a political statement of an exceptional English character, that distinguishes the English people from all other nations. as the historical myth says. It was an expression of two conflicting ways of bringing about modernization in England and Scotland and also the blueprint for all other modern revolutions, including the French Revolution, too.

Tags: englisih revolution, the glorious revolution, modernization, modernity

Cartea profesorului american Steve Pincus reprezintă o încercare argumentată de a oferi o nouă perspectivă asupra nașterii revoluțiilor, dar și asupra istoriei moderne a Angliei și indirect a Europei. El și-a propus să înlăture o anumită interpretare a istoriei Angliei, interpretare care, începând din secolul al XVIII-lea s-a instaurat și care, în concepția sa, a dus la ascunderea caracterului unui eveniment foarte important pentru istoria Europei și nu numai: Glorioasa Revoluție de la 1688-89, revoluție modernă și care a imprimat o anumită direcție și dezvoltării ulterioare a țărilor de pe vechiul continent. Autorul susține răspicat ceva ce astăzi, inclusiv în domeniile de specialitate, nu iese în evidență, și anume că prima revoluție modernă nu este cea franceză, ci cea engleză de la 1688-89, revoluție care a fost rezultatul ciocnirii a două moduri opuse de modernizare a Angliei. Cercetările întreprinse de către profesorul american s-au concentrat pe cauzele pe termen lung ale revoluției, nu pe cele aparent imediate, adică

pe cele economice, sociale, religioase sau politice. Abordarea sa a necesitat extinderea câmpului de investigație, așadar și luarea în seamă a acelor voci care, încă din secolele XVII-XVIII, au afirmat că se poate de clar că evenimentele de la 1688-90 au fost o revoluție inovatoare, și nu o restaurare sau o reafirmare a unui excepționalism englez (pp.28-29). Englezii, scoțienii și cei implicați în acele evenimente nu aveau un punct de vedere restrâns, strict insular și neinteresat de evenimentele de pe continent, existând o interacțiune reală și intelectuală cu ceea ce se petrecea pe continent. Întrebarea de la care pleacă autorul este legată de motivul/ cauza care a dus la transformarea societății engleze între 1688 -89. Pe lângă faptul că această lucrare oferă o nouă interpretare a acelor evenimente, este prezentată și o nouă teorie a revoluției, a cauzelor care duc la apariția acesteia, teorie care contrastează și se opune teoriilor acceptate, fie ele de sorginte marxistă sau nemarkxistă. Fenomenul numit revoluție duce pe plan intelectual, de fiecare dată când un astfel de fenomen se petrece, la nașterea de noi teorii care par să le contrazică pe cele anterioare, ca și la construirea unui nou corp de teorii legate de revoluție din ce în ce mai sofisticat. Există revoluții mondiale, revoluții televizate – ca să luăm un exemplu mai apropiat, revoluții sociale, politice, etc. Revoluțiile sunt evenimente relativ rare și distincte, nu cotidiene. Ele par a fi asociate mereu cu o schimbare rapidă, violentă, a valorilor fundamentale (!), a instituțiilor, a miturilor întemeietoare ale unei societăți, a practicilor acesteia, a conducerii politice, a structurii sociale, a activității guvernului, etc. conform opiniei lui Samuel Huntington. La aceasta se adaugă și necesitatea de a înțelege revoluțiile ca fiind mai mult decât niște evenimente punctuale, ele trebuind măsurate în ani sau chiar în decade. O altă trăsătură definitorie a acestora este faptul că agenții revoluției nu sunt niște pionieri orbi ai unei schimbări care survine prin ei, ci sunt în mod conștient dedicați unei schimbări epocale, fiind convinși că ceea ce îndeplinesc reprezintă o ruptură irevocabilă cu trecutul. Așadar este vorba de o rupere violentă, atât ideologică, cât și structurală față de regimurile anterioare, producându-se schimbări în structurile economice și politice ale statului/societății. De multe ori sunt implicate mișcări violente populare. Se schimbă conducerea, tipul de conducere, iar politica internă și externă suferă o reorientare radicală. Regimurile revoluționare aduc cu sine sau produc o nouă înțelegere a timpului, având în vedere pretenția lor că ele încep o epocă complet nouă, nemaivăzută în viața

statului/societății/poporului afectat de schimbarea revoluționară. Conflictul de clasă sau cel etnic sunt neesențiale pentru producerea revoluției; chiar dacă pot avea în unele cazuri rol determinant, revoluțiile afectează atât structurile economice, cât și pe cele sociale, politice. Evenimentele care nu schimbă structurile sociale, ci doar pe cele de stat, pot fi rebeliuni, războaie civile, dar nu revoluții. Acestea merg mai în profunzime. Revoluțiile nu sunt nici rezultatul existenței unui dezechilibru între societate și mediu, datorat unei disproporții între creșterea demografică și slabe rezultate în agricultură, disproporție despre care se presupune că ar crea instabilitate (p. 34). Revoluțiile au loc și în perioade de stabilitate, evenimente de acest tip petrecându-se nu numai în Anglia, dar și în Țările de Jos, în Suedia, Danemarca sau Spania. Suedia devine o monarhie ereditară dintr-o monarhie electivă la 1680, Karl al XI-lea restructurând armata, marina și finanțele, resursele fiind transferate masiv din domeniul privat în cel public. Revoluțiile, susține autorul, apar atunci când societățile sau statele se află deja pe un drum al modernizării sau întrețin astfel de programe ambițioase de modernizare, iar conflictele exprimate în revoluții nu opun pe apărătorii vechii ordini susținătorilor unei noi ordini, ci sunt esențial conflicte intra-revoluționare. Ele sunt legate de dezacorduri profunde privind calea pe care trebuie să o urmeze transformarea revoluționară. Modernizarea este una dintre condițiile principale de posibilitate a revoluției, deși aceasta poate duce la dezvoltarea acesteia sau poate chiar la suprimare. Modernizarea este cea care aprinde flacăra revoluției (p. 33). Elementul-cheie în revoluții este modernizarea statului. Vechiul regim dispare sau e deja dispărut, chiar dacă niște forme mai subzistă, când revoluția se produce. Modernizarea desemnează efortul conștient al statului, al celor ce dețin puterea, de a transforma în mod fundamental structura, instituțiile statului. Printre măsurile care fac parte din acest arsenal se numără efortul de centralizare și birocratizare al autorității politice, modernizarea armatei cu ajutorul tehnicilor celor mai noi, un program de accelerare a creșterii economice, dezvoltarea unei rețele de drumuri, de comunicații, de strângere a informațiilor, recensământul populației, luarea de măsuri ce privesc dobândirea de informații legate de activitatea socială și politică a diferitelor grupuri, măsuri potențiale de suprimare și suprimarea, când e cazul, a acestora la toate nivelele sociale la care se desfășoară activitățile percepute ca fiind nedorite sau ostile (p. 36). Cei ce modernizează statul insistă, precum

revoluționarii însăși, asupra faptului că inaugurează noi începuturi, ei folosind o retorică apropiată de cea a revoluționarilor, insistând că efectuează o schimbare fundamentală care diferențiază guvernarea lor de modurile anterioare de guvernare.

De ce apare revoluția? Există cauze sociostructurale, afirmă Steve Pincus. Acestea țin atât de efectele extinderii, măririi birocrăției, cât și de motive ideologice. Extinderea birocratică a statului, modernizarea, mărirea armatei, etc. aduc împreună un număr larg de oameni în contact cu statul și în contact unii cu ceilalți. Contactul dintre oameni, dar și cu statul provoacă în cei ce nu au avut tangență cu el sau pentru care politica și soarta statului nu era importantă, dezvoltarea interesului și a implicării față de stat și la societate. Practic se produce o politizare a oamenilor prin crearea unei cereri de informații și prin mijloacele de a o furniza. Pe de altă parte, crearea și recrutarea de oameni în sisteme birocratice, în armate, etc. duc vrând-nevrând la formarea acestora într-un anumit mod, la punerea lor în contact cu idei noi, cu noi moduri de a privi lumea și pe sine și, de multe ori, îi face să accepte o identitate națională și nu una strict locală sau regională. Unii dintre conducătorii revoluționari fac parte dintre cei pregătiți de instituțiile modernizate. Statele moderne, datorită restructurării și creării unor instituții noi, datorită punerii în contact a oamenilor, crează practic un public, public care brusc începe să aibă un interes legat de politica națională și să se intereseze de soarta statului per total și nu doar de soarta orașului, a regiunii. (p. 39). Modernizarea, prin simpla rupere cu trecutul, este o breșă ideologică, care sparge orizontul de înțelegere în care se trăia până în acel moment, transformă direct sau indirect așteptările, dorințele, reprezentările publicului pe care l-a creat. Deschiderea ideologică provine chiar din simplul fapt că, într-un fel sau altul, înnoirea statului, extinderea sa, transformarea sa trebuie explicate și legitimate. Mai ales, noile intruziuni în viața de zi cu zi a oamenilor, fac necesară această legitimize, necesară și pentru prezentarea direcției noi pe care statul o ia și care trebuie justificată într-un fel sau altul. La baza acestei justificări este pusă nevoia urgentă de schimbare și cerința de îmbunătățire a lucrurilor. Astfel este recunoscută și legitimată nevoia imperioasă de schimbare, iar cei care vor deveni revoluționari scapă de sarcina ingrată de a explica și legitima schimbarea pe care o doresc. Ei însă trebuie să fie în stare să arate sau să justifice revoluția prin faptul că modernizarea inițiată de stat a dat greș și că a folosit-o numai în interes propriu. Ei

trebuie doar să explice de ce această cale de modernizare eșuează sau este periculoasă. Prin însăși acceptarea necesității modernizării se generează implicit o divergență de opinii referitoare la modul în care trebuie realizată aceasta, la direcția în care trebuie ea efectuată, așadar și o dezbatere privind aceste chestiuni. Astfel sunt create condițiile pentru a exista o opoziție modernizatoare. Extinderea autorității statului face posibilă opoziția și răsturnarea revoluționară. Desigur nu toate încercările de modernizare au dat naștere la revoluții și la răsturnări ale regimului. Revoluțiile sunt mai probabile acolo unde regimul care inițiază modernizarea nu este perceput ca având în mod clar monopolul asupra violenței și asupra mijloacelor de represiune și unde modernizarea și răspândirea informației noi a dus la perceperea unei slăbiciuni administrative evidente a acelui regim, așa cum s-a petrecut în secolul al XVIII-lea în Franța. Dacă statul respectiv dă dovadă de un control rapid și sigur asupra resurselor și își dezarmează opoziția precum în Danemarca și Suedia sau în epoca Meiji în Japonia, astfel de revoluții nu pot avea și nu au loc.

O altă trăsătură a revoluționarilor și a regimurilor revoluționare este zelul, fervoarea religioasă cu care doresc să își impună ideologia și proiectele, fiind, de obicei, puțin înclinați spre a respecta și a tolera vreo formă oarecare de opoziție sau idei alternative. Faptul că unele revoluții nu au transformat statele în state totalitare a depins, crede Pincus, de faptul că ele depindeau economic de comerțul extern, că acele state nu erau relativ autarhice din punct de vedere economic, așa că tabăra revoluționară a trebuit să negocieze cu o clasă burgheză de comercianți și negustori și să accepte un compromis în reformarea statului. Aceste comunități de negustori aveau nevoie permanentă de acces liber la informație pentru a își putea duce liber și cu succes activitatea, fiind, prin natura lor, ostile regimurilor mai autoritare care monopolizau sau restricționau din diferite motive accesul la informație. Democrația, susține Steve Pincus, sau instaurarea ei într-un stat revoluționar depinde de lipsa de resurse suficiente ale statului, care nu îi permite să reziste fără a negocia cu burghezia și cu interesele economice internaționale (p. 45).

Demersul pe care îl efectuează autorul, fie și dacă ne referim numai la teoria revoluției pe care o propune, este ceva necesar în climatul intelectual curent, deoarece scoate la lumină adevărata față a evenimentelor de la 1688-89, contrazicând cu

argumente paradigma interesată care a dominat istoria, ca și filosofia politică, paradigmă care susținea că e vorba de o revoluție conservatoare, așadar de o restaurație și care susținea excepționalismul englez. Această paradigmă a apărut și s-a răspândit în secolul al XVIII-lea, după consolidarea noului regim. Ea a fost susținută, de exemplu, inclusiv de prim-ministrul Robert Walpole (1720) și de istorici ca Thomas Babbington Macaulay în *History of England*. Această interpretare tendențioasă este contrazisă însă de către Pincus. Revoluția de la 1688-89 este una modernizatoare. Opinia pe care o combate este cea înstăpânită și care trecea drept clasică, legată de acele evenimente, anume interpretarea standard Whig. Anume că revoluția a fost o revoluție fără sânge, o restaurație, o reîntoarcere la un mod tradițional de a fi al societății engleze, mod care ar fi fost atacat de către James al II-lea, care ar fi fost un tiran ce dorea impunerea catolicismului în Anglia și care ar fi subordonat Franței interesele Angliei. Englezii nu ar fi avut deloc dorința transformării statului și societății lor, revoluția petrecută fiind una care demonstra caracterul excepțional al poporului englez. Revoluția era protestantă, consensuală și aristocratică, fiind prezentată de către interpretarea *whig* standard a istoriei ca o a treia cale între absolutism și republicanismul extrem, între catolicism și protestantism sectar, între autoritatea absolută și anarhie. Englezii ar fi fost loiali unei guvernării și regalități limitate, acceptând doar ceea ce era o cantitate necesară și temperată de libertate populară. Structura ierarhică a societății s-a păstrat și pentru că nu exista o distanță, o ruptură între aristocrație și popor. Această interpretare a inspirat celebrul discurs al lui Edmund Burke, care a opus Glorioasa Revoluție revoluției franceze, susținând că nu a fost de fapt o revoluție, că nu a fost nici o inovare, ci doar o privire înapoi și o restaurare a unei ordini mai vechi. Glorioasa Revoluție nu a fost motivată de nici o idee nouă, James al II-lea fiind adevăratul revoluționar. Singurul scop ar fi fost restaurarea și conservarea vechilor libertăți și drepturi întemeiate pe o presupusă veche constituție (*ancient* sau *gothic constitution*) a guvernării, care oferea siguranță libertății și legii. Dacă s-au făcut reforme, acestea s-au făcut prin referire la *principle of antiquity*, poporul englez admirând și considerând forma de guvernământ avută ca fiind de valoare inestimabilă. După ce Franța a declarat război Angliei în 1793, nu mai era la modă și nici foarte înțelept a critica astfel de păreri și, cu atât mai puțin, de a afirma că Revoluția Glorioasă a fost modelul celei franceze și că a inaugurat o nouă eră a libertății. Datorită

împământenirii interpretării standard *whig*, Glorioasa Revoluție a început să fie interpretată și ca un semn, ca o trăsătură ce separă radical Anglia de continent, de restul lumii, semn ce atesta superioritatea statului englez. Practic interpretarea *whig* standard a revoluției a devenit interpretare oficială, canonică și istorică a evenimentelor, tălmăcirea revoluției fiind, după cum s-a spus, una conservatoare, atestând un caracter specific englezesc. Această interpretare devenit o armă ideologică și a fost ulterior opusă revoluție franceze, ca și altor evenimente de acest tip, evenimente sângeroase care astfel atestau negativ superioritatea caracterului englezesc și a societății engleze. Marea virtute a evenimentelor de la 1688-90 este, conform acestei vizuni, faptul că nu s-a produs o revoluție reală. Ceea ce decurge din tezele lui Pincus este că interpretarea standard a Revoluției Glorioase și, prin urmare, orice construcție ideatică bazată pe ea, este o falsificare a istoriei. Această falsificare a istoriei a devenit hegemonică datorită faptului că cei care se opuneau acestei interpretări au părăsit dezbateră și chiar lupta politică, argumentele lor fiind considerate ca fiind irelevante în acel climat politic (p. 25). Această interpretare *whig* standard, ce se găsește la Edmund Burke sau Thomas Babbington Macaulay a fost reluată și reafirmată și în timpuri mai noi, istoricii concentrându-se, de exemplu, numai asupra regimului lui James al II-lea și a ceea ce a urmat după el, totul fiind discutat doar în termeni de politică internă la nivel înalt și de catolicism/anticatolicism, contextul mai larg în care s-au produs evenimentele fiind ignorat, ca și cauzele pe termen lung. Conform tezei standard, nu a fost realizat nimic nou, totul a fost doar o restaurare sau un putsch dinastic, neexistând nici o înrudire cu revoluțiile moderne. S-a considerat chiar că acele evenimente au exprimat irelevanța radicalismului popular (p. 27), iar dacă au existat schimbări sociale, acestea nu au fost novatoare sau radicale. Toată lumea care s-a aplecat asupra Glorioasei Revoluții, istorici, politicieni, jurnaliști, era de acord că au fost doar o restaurație și afirmare a excepționalismului englezesc/britanic. Această interpretare canonică și tendențioasă a dus la transformarea revoluției într-un nonevent, în ceva lipsit de interes. Au existat însă voci care afirmău contrariul, care sesizaseră adevărul referitor la evenimente, mulți locuitori ai insulelor britanice considerând că Glorioasa Revoluție a fost o întorsătură importantă în istoria lor, dar și că aceste evenimente reprezintă un exemplu pentru restul lumii, deoarece afirma și stabilea principiile libertății. Englezii erau văzuți ca patroni ai

libertății universale, dușmani ai tiranilor și refugiul celor orpimați, conform lui John Wilkes (p12). Prin *Actul de Tolerare* s-a separat Biserica de Stat, astfel încât concepția prerevoluționară a bisericii Anglicane, dar și a conducerii politice, care făcea dependentă cetățenia de apartenența la biserica oficială, a fost abolită. Așadar cetățenia, capacitatea de a fi membru al comunității politice, a fost eliberată de obligativitatea apartenenței religioase. Înainte de instaurarea interpretării canonice a revoluției ca restaurație a fost răspândit punctul de vedere care susținea clar faptul că a fost o revoluție transformatoare, radicală, în care s-a pus accentul pe suveranitatea populară, pe dreptul la rezistență, dar și pe probleme vizând toleranța religioasă. Exercițarea suveranității populare, a rezistenței față de rege, era văzută ca o reacție legitimă la încălcarea unui (presupus) contract existent între popor și rege. Susținător al acestei viziuni radicale a fost inclusiv Robert Walpole, care mai târziu, devenin prim-minstru, și-a schimbat viziunea despre evenimente, devenind adept al interpretării tezei revoluției ca restaurație. Conform vizunii ce a devenit standard, revoluția a fost scurtă și nu a promovat și nici acceptat suveranitatea populară, ci pe cea parlamentară și a stabilit o constituție definitivă, și nu doar proiect care implica reforme viitoare. Robert Walpole, venind la putere, a modificat o parte din politicile revoluționare, un exemplu fiind închierea unei păci cu Franța, un altul fiind încetarea ameliorării situației grupărilor dizidente protestante, inversarea schemelor de taxare progresive inaugurate după 1689, etc. A negat stăruiitor faptul că revoluția se baza pe suveranitatea populară și s-a distanțat de aspecte reformatoare ale revoluției, afirmând chiar că cei ce suțin interpretarea inovatoare a revoluției sunt trădători.

Anumite realizări însă indică tocmai contrariul tezei tradiționale despre Glorioasa Revoluție ca restaruar. Una dintre acestea a fost crearea în 1690 a primei bănci naționale, anume Banca Angliei, apoi semnarea *Actului de Tolerare* de la 1689, care scotea de sub incidența legii pe *protestant dissenters*, schimbarea politicii externe a Angliei, abandonarea ostilității față de Olanda și instaurarea unei ostilități permanente față de Franța. De asemenea, a fost dată o lovitură principiului de non-rezistență a obedienței pasive, principiu care interzicea ca supușii să se opună în vreun fel sau să nu respecte poruncile suveranului.